

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'DE KEŞF YOLUYLA NAKLEDİLEN HADİSLER

Mehmet AYHAN*

Özet

Bu makalede muhaddislerin mütedavil rivâyet usûlleri dışında kalan keşf yolu ile hadis rivâyeti ele alınmıştır. Özel rivâyet yöntemlerinden biri olan ve daha ziyade İbn Arabî ile şöhret bulan keşf metoduyla hadis rivâyeti onun *Fütûhât-ı Mekkiyye* adlı eseri çerçevesinde incelenmiştir.

Diğer bir ifadeyle çalışmamızda İbn Arabî'nin *Fütûhât*'ta keşf yoluyla tespit ettiği hadisler üzerinde durulmuştur. Bu rivâyetler; kendi içinde konuları göz önüne alınarak; *itikatla ilgili hadisler*, *ibâdetlerle ilgili hadisler*, *tefsirle ilgili hadisler* ve *tasavvufî muhtevaya sahip olan hadisler* şeklinde tasnife tâbi tutularak ele alınmıştır. Ancak söz konusu rivâyetlerin tamamı bu makalenin boyutlarını aşacağından *tasavvufî muhtevaya sahip olan hadisler* ayrı bir çalışmaya bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Keşf, Rivâyet, İbn Arabî, *Fütûhât*, Hadis.

Hadiths Narration Through The Method of Kashf in *al-Futuhât al-Makkiyya*

Abstract

In this article, the issue of the hadith narration through the method of kashf (unveiling) out of the main hadith narration methods of Hadith scholars is handled. The kashf method which is a special way of narration and usually considered together with Ibn Arabî is analyzed by referring to the the framework of *al-Futuhât al-Makkiyya*.

In other words, the group of hadiths that Ibn Arabi identified by his narration through the method of kashf and documented in *Fütûhât* is the subject of this paper. Based on their issues, these narrations can be classified as hadiths related to theology, hadiths related to worships, hadiths related to hermeneutics and hadiths having *tasavvufî* content. However, documenting all narrations is beyond scope of the paper, so we leave the study of hadiths having *tasavvufî* content for future research.

Key Words: Kashf, Narration, Ibn Arabi, *al-Futuhât*, Hadith.

I. GİRİŞ

Muhyiddin İbn Arabî, hadis naklederken genellikle muhaddislerin kullandıkları yöntemleri kullanmakla birlikte zaman zaman bu prensiplerin dışına çıktığı da bilinen bir gerçektir. Özel rivâyet yöntemi olarak adlandırdığımız bu metotların en meşhuru hiç şüphesiz keşf yolu ile hadis rivâyetidir.

İbn Arabî, suflerin bilgiye ulaşmada daha emniyetli ve daha kesin yol olarak gördüğü keşf metodunu hadis rivâyetine de uygulamıştır.¹ Keşf, İbn Arabî'nin özel rivâyet

* Yrd. Doç. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, muhayhan02@gmail.com.

¹ İbn Arabî'nin *Fütûhât*'ta keşfin önemini anlatan bir ifadesi şu şekildedir: “Keşf sahibi olan velîler, ilimlerini Allah'tan alırlar. Onlar, peygamber tâbîleri olarak korunmuş âlî bir isnâda sahiptir.” Bkz. *Fütûhât*, II, 253, III, 413-414. Keza İbn Arabî eserinin muhtelif yerlerindeki ifadelerinden bazıları şu şekildedir: “Resûlullah (s.a.), ehl-i keşfin yanındadır. Onlar hükümleri ancak ondan alırlar. Bundan dolayı bu fakir, hiçbir mezhebe mensub olmayıp müşâhede ettiği Resûlullah (s.a.) ile beraberdir.” (Bkz. *Fütûhât*, III, 335.) “Bütün bu bilgileri, Hz. Peygamber bize haber vermektedir. Ahkâmı aldığımız kaynak aynıdır. Yoksa biz ahkâmı akli delille almamız. Biz ancak onu vehb-i İlahî ve kendisinde şüphe bulunmayan bir keşfle almaktayız.” (*Fütûhât*, I, 739.) “İnsaflı ve akıllı birisinin üzerine düşen görev, ehl-i keşf ve ilm-i ledün sahiblerinin verdiği bilgiye güvenmesidir.” (İbn Arabî, ehl-i keşfi tasdik etmemenin kişiye zararının olmayacağını, fakat tasdik etmenin daha evlâ ve daha

usulleri içinde en çok kullandığı ve üzerinde durduğu yöntemdir.² Ayrıca keşif metodunun hadis rivâyetinde kullanılması daha ziyade onunla şöhret bulmuştur.³ İbn Arabî'nin bu metodu hangi hadislere ve nasıl uyguladığını görmek için *Fütûhât*'ına müracaat edelim.⁴

II. FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE'DE KEŞF YOLUYLA TESBİT EDİLEN HADİSLER

İbn Arabî'nin *Fütûhât*'ında keşif yoluyla naklettiği hadislere bakıldığında bunların muhtelif konularla ilgili olduğu görülmektedir. Eserde keşif yoluyla tespit edilen hadisleri bir bütünlük içinde değerlendirmek için bunları konularına göre bir ayrıma tâbî tuttuk. Söz konusu rivâyetleri muhtevasına göre tasnif ettiğimizde bunları üç ana başlık altında toplamak mümkün olmuştur:

a. İtikatla İlgili Hadisler b. İbâdetle İlgili Hadisler c. Tefsirle İlgili Hadisler.

Öncelikle itikatla ilgili olan rivayetlerden başlayalım.

A. İtikatla İlgili Hadisler

(1) Allah Var İken O'nunla Beraber Hiç Kimse Olmaması

İbn Arabî, eserinin ilk babında nazar ile keşif arasındaki münasebetleri anlatırken keşif yoluyla yaptığı bir tespitinden söz etmektedir. İbn Arabî, bu tespitini şu ifadelerle aktarır:

”فأقول بما أعطاه الكشف الاعتصامي أن الله كان ولا شيء معه إلى هنا انتهى لفظه عليه السلام وما أتى بعد هذا فهو مدرج فيه وهو

قولهم وهو الآن على ما عليه كان“

“*Tutunmaya değer keşfin*⁵ verdiği bilgiyle derim ki: ‘Allah vardı, O’nunla birlikte hiç kimse yoktu’ ifadesinde Hz. Peygamber’in kelâmı burada sona ermektedir. Bundan sonraki cümle hadise sonradan ilave edilmiştir/müdrecedir.⁶ O da, ‘O, şimdi de öyledir’ ifadesidir.⁷

menfaatli olduğunu belirtmektedir. (Bkz. *Fütûhât*, II, 297) “*Velîler, peygambere (s.a.) basîretle uyar ve onların beslendiği kaynaktan beslenirler.*” (Bkz. *Fütûhât*, thk. bsk. III, 160.).

² Bu makalede *keşfin* kavram olarak ne anlama geldiği ve bu yöntemin hadisçiler tarafından nasıl karşılandığı konusu üzerinde durulmayacaktır. Bu konuda bilgi için bkz. Ayhan, “Fütûhât-ı Mekkiyye’de Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti”, *SÜİFD*, s. 85-108.

³ Bkz. Saklan, *Hadis İlimleri Açısından Muhaddis-Sûfîler ve Sûfî-Muhaddisler*, s. 252, 255.

⁴ Keşif yoluyla nakledilen hadislerin tamamını birarada görmek için bkz. Ayhan, *Muhyiddîn İbn Arabî ve Hadis Rivâyeti*, s. 139-192. Seyit Avcı’nın konuyla ilgili bir çalışması bulunmakla birlikte keşifle ilgili rivâyetlerin tamamını ihtiva etmemektedir. Krş. için bkz. “Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti”, *DBAAD*, Yıl 2004/4, sy. s. 161-193.

⁵ “*Tutunmaya değer keşif*” diye tercüme ettiğimiz bu tabiri İbn Arabî *Fütûhât* dışındaki eserlerinde de kullanmıştır. Örnek olarak bkz. *et-Tenezzülâtü'l-leyliyye fi'l-ahkâmi'l-Îlâhiyye*, (takdim ve ta’lik Abdurrahman Hasan Mahmud), *Âlemül-fikr*, bsy. ts, s. 24.

⁶ Hadis kaynaklarında pek çok isnadı olan bu hadisin, İbn Arabî’nin naklettiği asılsız haberler arasında zikredilmesi isabetli değildir. Rivâyetin isnadı araştırmacının gözünden kaçmış olmalıdır. Bkz. Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivâyetler*, Yediveren Kitap, Konya 2001, s. 206.

İbn Arabî'nin zikrettiği hadis, Buhârî (256/870) başta olmak üzere İbn Hibbân (354/965), Tâberânî (360/971), Beyhakî (458/1066), Hâkim (405/1014) ve İbn Ebî Şeybe (235/849) tarafından nakledilmiştir. Rivâyetler arasında lafız farklılıkları bulunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu rivâyetleri, "كان الله ولم يكن غير" ⁸ ve "كان الله ولم يكن شئ قبله" ⁹ şeklinde olmak üzere iki grupta toplamak mümkün gözükmektedir.

İbn Hâcer (852/1449) "*Şimdi de öyledir*" ziyadesinin hadis kitaplarında bulunmadığını ifade etmiş ve İbn Teymiye'nin (728/1328) buna dikkat çektiğini belirtmiştir. ¹⁰ Ali el-Karî (1014/1605) de hadisin sabit olduğunu, fakat bu ilavenin vahdet-i vücûdu savunan kişilerin uydurdıkları sözlere benzediğini ifade etmiştir. ¹¹ Ali el-Karî (1014/1605) her ne kadar böyle düşünse de vahdet-i vücûdun fikir babası olarak kabul edilen İbn Arabî, mezkur ziyadenin hadisin aslından olmayıp hadise ilave bir lafız olduğunu keşfen söylemiştir. Necmüddin el-Gazzî'nin de belirttiği gibi; hadisin aslından olmayan bu lafızların, hadisteki teknik ifadesiyle müdrecin tespitini İbn Teymiye'den önce İbn Arabî yapmıştır. ¹²

İsmâil Fenni Ertuğrul'un (1365/1946) aktardığına göre Bayezid-i Bistâmî'nin (264/874) meclisinde birisi "*Allah vardı, O'nunla beraber hiçbir şey yoktu*" hadisini okuyunca: "*Şu anda da öyledir*" diye ilavede bulunmuştur. Ayrıca İsmâil Fenni Ertuğrul, bu rivâyeti vahdet-i vücûda delil olarak gösterilen hadisler arasında zikretmiştir. ¹³ Şayet Ertuğrul'un tespiti doğruysa hadisteki ziyade kısım, Bayezid-i Bistâmî'nin sözüdür. Ancak daha sonra Bayezid'in sözü hadisle birlikte şöhret bulmuş ve hadisin metni bu şekilde değişerek rivâyet edilegelmiştir.

⁷ İbn Arabî, burada hadise eklenmiş olan kısmın da neden hadis olamayacağını çeşitli gerekçelerle izah etmekte; ayrıca hadisin son kısmının müdrec olduğunu tekrarlamaktadır. Bkz. *Fütûhât*, I, 41 (1. bab), II, 65, *Fütûhât*, thk. bsk. I, 189, 292, II, 226. İbn Arabî'nin bu hadisi *Fütûhât* dışındaki eserlerinde de zikrettiğini görüyoruz. Örnek olarak bkz. *et-Tecelliyatü'l-ilâhiyye*, s. 118.

⁸ Buhârî, *Bed'ül-Halk* 1; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 7 (6140), Şuayb el-Aranavut, isnadının Buhârî'nin şartına göre sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 7 (6140); Tâberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, XVIII, 204 (498); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 2 (17480); Hâkim, *Müstedrek*, II, 371 (3307), Hâkim, hadisle ilgili olarak isnadının sahih olduğunu fakat Şeyhân'ın bu hadisi rivâyet etmediklerini belirtmiş; ayrıca Zehebî de hadisin sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, II, 371 (3307).

⁹ Buhârî, *Tevhid* 22; İbn Hibbân, *et-Temîmî el-Büstî*, *Sahîh*, (thk. Şuayb el-Arnaut), Müessesetür-Risâle, I-XVIII, Beyrut, 1993/1414, XIV, 11 (6142); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 2 (17479); Hâkim, *Müstedrek*, II, 1006 (2011).

¹⁰ İbn Hacer, *Feth*, VI, 289 (3019); Hâkim, *Müstedrek*, II, 1006 (2011); Avcı, *İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı*, s. 91.

¹¹ Ali el-Kârî, *el-Masnu' fî ma'rifeti'l-Hadisi'l-mevdû*, (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Kahire, 1984, s. 134; Hâkim, *Müstedrek*, II, 1006 (2011).

¹² Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 171 (2011); Avcı, *İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı*, s. 91.

¹³ İsmail Fenni Ertuğrul, hadisle ilgili olarak şu açıklamayı da ilave etmiştir: "*Çünkü bütün eşya O'nun vücuduyla mevcuttur. Buna göre onunla beraber başka bir mevcut olamaz, ancak nisbî ve izafî olarak mevcut olabilir.*" Bkz. Ertuğrul, İsmail Fenni, *Vahdeti Vücûd Ve İbn Arabî*, İnsan Yay., İstanbul, 1997, s. 55.

(2) Cenab-ı Hakk'ın (c.c.) Farklı Sûretlerde Görünmesi

İbn Arabî, Allah'ın çeşitli şekillerde tecellî etmesi hususunda şu bilgiyi aktarır:

“ورد في الصحيح تجلي الحق في الصور وتحوله فيها وهو مرادنا بالحجاب ثبت عقلا وشرعا وكشفاً”

“Sahîh rivâyetlerde vârid olduğuna göre Cenâb-ı Hakk'ın değişik sûretlerde tecellî etmesi, başka sûretlerde görünmesi ki buradaki perde iledir. Bu da aklen, dînen (şer'an) ve keşfen sâbittir.”¹⁴

İbn Arabî, yukarıda aktardığımız metinde de görüldüğü gibi doğrudan bir hadisten bahsetmemekte, hadisten çıkardığı sonucu aktarmaktadır. İbn Arabî'nin sahîh rivâyetlerle sâbit olduğunu söylediği hadislerden biri şu şekildedir:

“فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي صُورَةٍ غَيْرِ صُورَتِهِ الَّتِي يَعْرِفُونَ”

“Allah Teâlâ azze ve celle onlara tanıdıklarından farklı bir sûrette gelir.”¹⁵

(3) Tecellî Hadisi

Allah Teâlâ'nın bir eşyaya tecellî etmesiyle ilgili hadis, *Fütûhât*'ta birkaç yerde nakledilmektedir. İlkinde:

“إذا تجلى الله لشيء خضع له كل شيء الحديث غير ثابت من طريق الرواية صحيح المعنى”

“Allah Teâlâ bir şeye tecellî ettiğinde her şey Ona boyun eğer.” Hadis, rivâyet yoluyla sabit değildir, ancak manası doğrudur.”¹⁶ şeklinde geçmektedir. İkinci rivâyet ise *Makâmu'l-ma'rife*'de keşfen sahîh sayıldığı belirtilerek aktarılmıştır. *Fütûhât*'taki ifadenin aslı şu şekildedir.

“قال ﷺ في الحديث الذي صححه الكشف ان الله اذا تجلى لشيء خضع له”

“Keşfen sahîh olan bir hadiste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdular: ‘Şüphesiz ki Allah (c.c.) bir şeye tecellî ettiği zaman o şey kendisine boyun eğer.’”¹⁷

Son olarak yüz onuncu bab olan *Makâmu'l-huşû*'da

“أن الله اذا تجلى لشيء خضع له”

“Şüphesiz ki Allah (c.c.) bir şeye tecellî ettiğinde o şey Ona boyun eğer.” şeklinde aktarılmıştır. Diğerlerinden farklı olarak hadisin hemen peşinden kaynağına işaret edilmiş ve Bezzâr (292/905) tarafından tahrir edildiği belirtilmiştir.¹⁸

¹⁴ *Fütûhât*, IV, 19.

¹⁵ Hadisin metni uzunca olup biz sadece ilgili kısmını vermekle yetindik. Hadisler için bkz. Buhârî, Rikak 52, Tevhid 24; Müslim, İmân 299; Ahmed, II, 293.

¹⁶ *Fütûhât*, I, 498.

¹⁷ *Fütûhât*, II, 304 (177. bab).

Yukarıda aktardığımız gibi İbn Arabî rivâyeti *Fütûhât*'ında birden fazla yerde ve farklı şekillerde zikretmiştir. Bu rivâyetlerin ilkinde “اذا تجلى الله” şeklinde fiil cümlesi olarak, diğerlerinde ise “ان الله اذا تجلى” şeklinde isim cümlesi olarak nakletmiştir. Keza ilk rivâyette “hadisin naklen sabit olmayıp keşfen sahih olduğu” belirtilirken, ikinci rivâyette sadece “keşfen sahih olduğu” ifade edilmiştir. Son rivâyette ise diğerlerinden farklı olarak “*Bezzâr tarafından tahrir edildiği*” bilgisi verilmiştir. Burada İbn Arabî'nin mezkur rivâyetle ilgili olarak bilgilerinin net olmadığı sonucu da çıkarılabilir. Öte yandan İbn Arabî'nin rivâyeti önce keşfen öğrendiği, sonra ise naklen sabit olduğu bilgisine ulaştığı düşünülebilir. İbn Arabî, bu konuda herhangi bir malumat aktarmıyorsa da rivâyetlerden hareketle böyle bir sonuca gidilebilir.¹⁹

İbn Arabî'nin aktardığı hadisin aslı hadis kaynaklarında mevcuttur. Nesâ'î (303/915) ve İbn Mâce (273/886) hadisi nakletmişlerdir. İbn Mâce, onu *Fütûhât*'taki gibi “اذا تجلى”; Nesâî ise “اذا بدا” lafzıyla nakletmektedir.²⁰

Kaynaklarda genellikle güneş tutulmasıyla ilgili rivâyetlerin son kısmında ve benzer lafızlarla yer almaktadır. *Müsned*'de iki yerde nakledilmektedir.²¹ Hadis Abdullah b. Ahmed'in *Kitabu's-sünne*'sinde²² ve İbn Huzeyme'nin (311/923) *Tevhîd*'inde²³, ayrıca Dârekutnî (385/995) ve Beyhakî (458/1066)'nin *Sünen*'lerinde²⁴ nakledilmektedir. Muhâsibî (243/857)²⁵ ve Kuşeyrî (465/1072) de hadisi kitaplarında zikretmişlerdir.²⁶

¹⁸ *Fütûhât*, II, 193 (110. bab).

¹⁹ Örnek için bkz. *Fütûhât*, III, 70 (318. bab).

²⁰ Bkz. Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdîrrahman, *el-Müctebâ mine's-Sünen*, (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Elbânî'nin değerlendirmeleriyle birlikte), Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, I-VIII, 2. bs. Halep, 1986/1406, Kûsûf 16; Elbânî hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bkz. Elbânî, *Za'îfü süneni'n-Nesâî*, Mektebetü'l-me'ârif, 1. bs. Riyad, 1998/ 1419, s. 55; İbn Mâce, İkâme 152; Elbânî hadisin zayıf olduğunu, son bölümünün (Kûsûf namazıyla ilgili metnin “اذا تجلى” kısmından sonuna kadar olan kısmı) münker olduğunu belirtmiştir. Bkz. Elbânî, *Za'îfü sünen-i İbn-i Mâce*, Mektebetü'l-me'ârif, 1. bs. Riyad, 1997/1417, s. 93-94.

²¹ Ahmed, IV, 267, 268; Burada hadis, İbn Arabî'nin naklettiği son kısmı olmaksızın geçmektedir. Örnek olarak bkz. Ahmed, IV, 272, 277.

²² Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, II, 473 (1078).

²³ İbn Huzeyme, *Tevhid*, II, 889 (598).

²⁴ Dârekutnî, Ali b. Ömer, *es-Sünen*, (Ta'lik Şemsü'l-hak Azimâbâdî), Dâru -ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, I-IV, Beyrut, 1993/1413, II, 64 (8); Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), Mektebetü Dâri'l-Bâz, I-X, Mekke, 1994/1414, III, 332 (6128), 333 (6129).

²⁵ el-Muhasibî, Ebû Abdullah Haris b. Esed el-Muhasibî, *er-Ri'aye li-hukukillah*, (thk. Abdülkadir Ahmed Ata), 4. bs. Dâri'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts. s. ; Eser dilimize kazandırılmıştır. Bkz. *Kalb hayatı, er-Ri'aye*, Ebu Abdullah Haris b. Esed Muhasibî, (trc. Abdülhakim Yüce), Çağlayan Yay., İzmir, 1997; *er-Riaye, Nefis Muhasebesinin Temelleri*, (trc. Şahin Filiz, Hülya Küçük), İnsan Yay., İstanbul, 1998.

²⁶ Kuşeyrî, Ebû'l-Kasım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin, *er-Risâle fi ilmi't-Tasavvuf*, (haz. Ma'rûf Züreyk, Ali Abdulmecid Belatçı), Dâru'l-cil, 2. bs. Beyrut, ts. s. 74.

(4) İsrâfil'in Allah (c.c.) Korkusu

İbn Arabî, yüz yetmiş sekizinci babda İsrâfil'in Allah'tan (c.c.) korkmasıyla ilgili olarak şu bilgileri aktarır:

“في خبر مؤيد بكشف أن اسرافيل عليه السلام وهو من ارفع الارواح العلوية يتضاءل في نفسه كل يوم لاستيلاء عظمة الله على قلبه سبعين مرة”

“ *Keşfin teyid ettiği bir haberde İsrâfil (s.a.) yüce ruhların en yükseklerinden olduğu hâlde, Allah Teâlâ'nın azametinin kalbini kuşatmasından dolayı, günde yetmiş defa küçülür, kendini değersiz görür.*”²⁷

İbn Arabî'nin naklettiği bu rivâyet hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Ancak Hz. İsrâfil'in Allah korkusundan dolayı küçüldüğüne dair hadisi, tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak Halil b. Ahmed (175/791) *el-‘Ayn* adlı eserinde isnadsız olarak zikretmiş;²⁸ İbnü'l-Esîr (606/1209) de *en-Nihâye* 'de bu hadise yer vermiştir.²⁹

(5) Allah Teâlâ'nın, Âdem'i Rahmân'ın Sûretinde Yaratması

İbn Arabî, *Fütûhât* 'ın beşinci babında Allah Teâlâ'nın (c.c.) Rahmân ismi ile ilgili çeşitli bilgiler vermiştir. Bu bilgiler arasında şunlar da yer almaktadır:

“من الخبر الثابت عن النبي صل الله عليه وسلم ان الله خلق آدم على صورته”
“الرواية الاخرى وهي قوله عليه السلام على صورة الرحمن وهذه الرواية وان لم تصح من طريق أهل النقل فهي صحيحة من طريق الكشف”

وفي رواية يصححها الكشف وان لم تثبت عند أصحاب النقل على صورة الرحمن”

“*Hz. Peygamber'den sabit olan bir haberde şöyle buyrulmuştur: Allah Teâlâ, Âdem'i kendi sûretinde yarattı.*”

“*Nakil ehline sahih olmasa da keşif yoluyla sahih olan başka bir rivâyette ise 'Rahmân'ın sûretinde yaratmıştır', buyrulmaktadır.*”³⁰

İbn Arabî, hadisteki gördüğü müşkili keşf yoluyla çözmüştür.³¹ Bu müşkilin çözümlenmesi önemlidir. Zîrâ, “*Allah Teâlâ, Âdem'i Rahmân'ın sûretinde yarattı.*” rivâyeti İbn

²⁷ *Fütûhât*, II, 339 (178. bab)

²⁸ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-‘ayn*, (thk. Mehdi Mahzûmî, İbrahim es-Samerrâî), I-VIII, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, bsy. ts. VII, 57.

²⁹ İbnü'l-Esîr, Ebû's-Sââdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, (thk. Tâhir ez-Zâvî, Mahmud et-Tanâhî), el-Mektebetü'l-İlmiyye, I-V, Beyrut, 1979/1399, III, 69.

³⁰ *Fütûhât*, I, 106 (5. bab).

³¹ İbn Arabî, bu tür rivâyetlere yaklaşımını şu şekilde ifade etmektedir:

“فعلما أن كل رواية ترفع الاشكال هي الصحيحة وان ضعفت عند أهل النقل”

Arabî'nin düşünce sisteminde çok önemli bir yere sahiptir. Nitekim İbn Arabî, vahdet-i vücûd³² düşüncesi ile ilgili nihâî fikirlerini derli toplu bir şekilde aktardığı *Fusûs*'unda bu rivâyet, merkezi bir konumdadır. Allah-Kâinât irtibatını inceleyen eser; bu ilişkilerin seyrini, “Allah, Âdem'e esmâ'nın (isimlerin) tamamını öğretti”³³ âyeti ile “Allah Teâlâ, Âdem'i *Rahmân*'ın sûretinde yarattı.” rivâyeti ekseninde açıklamaktadır.³⁴

Hadisin, “على صورته” “*Alâ sûretihî*” şeklindeki rivâyeti Buhârî (256/870) başta olmak üzere Müslim (261/874), Ahmed b. Hanbel (241/855) ve pek çok kaynak tarafından nakledilmektedir.³⁵ “*Sûretihî*” rivâyetinde İbn Arabî ile söz konusu hadisçiler arasında bir problem gözükmemektedir. İhtilaf, “*Sûreti'r-Rahmân*” ilavesinden kaynaklanmaktadır. Zîra, hadisin son kısmı tartışmalıdır.

“صورة الرحمن” “*Rahmân'ın sûreti*” şeklindeki rivâyet ise çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. İbn Ebî Âsım (287/900) *es-Sünne* adlı eserinde rivâyeti zikretmiştir.³⁶ Hadis,

“*Nakil ehline göre zayıf görülse de müşkili kaldıran bütün rivâyetlerinin sahih olduğunu öğrendik.*” Buradan da anlaşılacağı üzere İbn Arabî'ye göre aslolan hadislerin anlaşılması ve işkâlin kalkmasıdır. Hadisteki problemi gideren bir rivâyet, naklen sahih olmasa da keşf yoluyla sahih olması İbn Arabî için yeterlidir. Bkz. *Fütûhât*, I, 106 (5. bab).

³² Bazı mutasavvıflar dünyanın varlık olarak mevcûdiyetini reddetmiş ve hakikatta varlığın (vücûd) bir tane olduğunu (vahdet) belirtmişlerdir. Bu düşünceye göre hakikî varlık bir tanedir ve o da Allah'tır. Bizim eşya ve kâinat diye gördüğümüz şeyler hakikî varlık değil, hayalî ve gölge varlıklardır. Bunlar Allah'ın (c.c.) isim ve sıfatlarının farklı mertebelerdeki taayyünü yani görüntüsü ve tecellisidir. Bu düşüncelerin izleri önceleri Hallâc, Beyâzid-Bayezid-i Bistâmî ve İbnü'l-Fârız gibi sûfilerde görülmüş olsa bile onu sistematik ve kapsamlı bir şekilde ilk kez izah eden kişi İbn Arabî'dir. “*Vahdet-i vücûd*” varlığın birliği olarak bilinen bu düşünce İbn Arabî'nin eserleri vasıtasıyla İslâm dünyasının pek çok yerine yayılmış ve birçok sûfiyi derinden etkilemiştir. İbn Arabî sisteminde merkezi bir düşünce olan *Vahdet-i vücûd* fikrine sûfiler dışında olduğu gibi sûfilere de karşı çıkanlar olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Tosun, Necdet, *Tasavvufta Hacegan Ekolü (XII-XVII. Asırlar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE.), İstanbul, 2002, s. 300 vd. Ayrıca ve vahdet-i vücûdla alakalı âlem ayırımları için bkz. Kâşânî, *Istulâhât*, s. 105-106.

³³ Bakara, 2/31.

³⁴ Bkz. Alkış, Abdurrahim, *Abdurrezzâk Kâşânî ve Şerhu Fusûsi'l-Hikem Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE.), İstanbul, 2008, s. 1.

³⁵ Buhârî, İsti'zan 1; a.mlf. *el-Edebü'l-müfred*, Dârül-Beşâiri'l-İslâmiyye, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), 3. bs. Beyrut, 1989/1409, s. 71 (173); Müslim, Birr 115; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (Şu'ayb el-Aranavut'un Ta'likiyle birlikte) Müessesetü Kurtuba, I-VI, Kâhire, ts. II, 244, 251, 315, 434, 519; Abdurrezzak, *Musannefü Abdürrezzak*, (thk. Habîburrahman el-A'zamî), el-Mektebü'l-İslâmî, 2. bs. I-XI, Beyrut, 1403, IX, 445 (17952), İbn Hibbân, *Sahîh*, XII, 420 (5605), Humeydî, Abdullah b. Zübeyr, *Müsned*, (thk. Habîburrahman el-A'zamî), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1988, II, 476 (1120, 1121), Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min müsnedi Abd b. Humeyd*, (thk. Subhî Bedrî es-Samerrâî, Mahmûd Muhammed es-Saîdî), Mektebetü's-Sünne, I, 1. bs. Kahire, 1988/1408, s. 283 (900), Abdullah b. Ahmed, b. Hanbel eş-Şeybânî, *es-Sünne*, I, 482 (451); Acurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah el-Bağdadi, eş-Şeria, (thk. Abdurrezzak el-Mehdî), Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut, 1996/1417, s. 311 (709); Sülemî de '*sûretihî*' şeklinde rivâyet etmiştir. Bkz. Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, s. 216.

³⁶ Eserin hadislerini tahriç eden Elbânî, “*Rahmân'ın sûreti*” şeklindeki rivâyetin zayıf ve münker olduğu kanaatindedir. Bkz. Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Zilâlü'l-Cenneh fî tahrîci's-Sünneh li İbn Ebî Âsım*, el-Mektebü'l-İslâmî, I-II, 3. bs. Beyrut, 1993/1413, I, 268 (516); Ayrıca bkz. a.mlf. *Silsiletü'l-ehâdis-i's-sahihe*, Mektebetü'l-meârif, I-VII, Riyad, 1987, I, 810 (449), II, 518; a.mlf. *Silsiletü'd-daîfe*, Mektebetü'l-meârif, I-XI, Riyad, 1986, III, 316 (1176).

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in *es-Sünne* adlı eserinde iki defa geçmektedir.³⁷ Ayrıca İbn Huzeyme (311/923), hadisi *Kitâbu't-Tevhîd*'inde zikrederek hadisle ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur.³⁸ Taberânî (360/971) de *el-Mu'cemü'l-kebir*'inde³⁹, İbn Batta (387/997) ise *el-İbâne 'an şerî'ati'l-firaki'n-nâciye ve mücânebetü'l-firaki'l-mezmûme* adlı eserinde rivâyeti nakletmişlerdir. İbn Batta, hadisi kitabının dört ayrı yerinde zikretmiştir. Biri Ebû Hureyre'ye, diğerleri İbn Ömer'e dayandırılan rivâyetlerin zayıf ve illetli olduğu dile getirilmiştir.⁴⁰

İbn Huzeyme, ilimde yeterince derinleşmemiş kişilerin bu hadisle ilgili olarak isabetsiz yorumlar yaptıklarını ve açıkça hataya düştüklerini belirtmektedir. Hadisteki illetlerin giderilip Hz. Peygamber'e isnadının kesinlik kazanması durumunda⁴¹ buradaki "sûretin" "Rahmân'a" nisbetinin yorumlanabileceğini dile getirmektedir.⁴²

Mevlânâ Celâleddin Rûmî, "Sûreti üzere"⁴³ ifadesini "sıfatı üzere"⁴⁴ ve "ahkâmın sûreti üzere"⁴⁵ diye yorumlamıştır.

İsmail Fenni Ertuğrul, "Allah, Âdem'i Kendi sûretinde yaratmıştır" hadisini vahdet-i vücûda delil gösterilen hadisler arasında zikretmiştir.⁴⁶

Hadisin her iki versiyonuyla ilgili rivâyetler -"على صورته" ve "صورة الرحمن"- İbn Ömer ve Ebû Hureyre'ye dayanmaktadır. Yukarıda görüldüğü gibi, "Allah Teâlâ Âdem'i kendi

³⁷ İkisi de aynı tarikle İbn Ömer'den nakledilen rivâyetin isnadının zayıf olduğu belirtilmektedir. Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdurrahman eş-Şeybani, *Kitâbü's-sünne*, (thk. Muhammed b. Saîd b. Salim el-Kahtani), I-II, 1. bs. Demmam, 1406, I, 268 (498), II, 472 (1076).

³⁸ Bkz. İbn Huzeyme, *Kitâbu't-Tevhîd ve isbâtu sıfâtir-Rabb azze ve celle*, (thk. Abdulaziz b. İbrahim eş-Şehvan), Mektebetü'r-Raşid, I-II, 5. bs. Riyad, 1994, I, 84 (6), 85 (7), 86 (8), (10).

³⁹ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, (thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, I-XX, 2. bs. Beyrut, 1983/1404, XII, 430 (13580).

⁴⁰ Bkz. İbn Batta, Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed Ukberî, *el-'an şerî'ati'l-firaki'n-nâciye ve mücânebetü'l-firaki'l-mezmûme*, (thk. Osman Abdullah Adem el-Asyûbî), Dârü'r-Raye, I-III, 2. bs. Riyad, 1418, III, 258 (185), 260 (189), 262 (193), 265 (196).

⁴¹ Buradaki tereddüt, hadisteki illetlerden kaynaklanmaktadır. İbn Huzeyme, 'Rahmân'ın sûreti' rivâyetinden sonra isnaddaki illetleri ve bu illetlerin sebeplerini sıralamaktadır. İletlerden birincisi; Sevri, A'meş'e muhalefet ederek hadisi mürsel olarak rivâyet etmiştir. İkincisi, A'meş müdellis bir râvidir. Hadisi Habîb b. Ebî Sâbit'ten aldığı rivâyetten belirtmeden rivâyet etmiştir. Üçüncü sebep ise aynı şekilde Habîb b. Ebî Sâbit'in de tedlis yapmasıdır. O da hadisi Atâ'dan duyduğunu belirtmeden rivâyet etmiştir. Bkz. İbn Huzeyme, *Tevhîd*, I, 87-88. Heysemî'nin *Mecmau'z-zevâid*'ini tahkik eden Abdullah Muhammed ed-Dervîş dördüncü bir illet daha zikretmektedir. Bu illet, daha önce müdellis olarak bahsi geçen Habîb b. Ebû Sâbit'in hayatının sonlarına doğru hafızasının zayıflamasıdır. Bkz. Heysemî, *a.g.e.* VIII, 106 (1320. hadisin dipnotu).

⁴² Kitabı yayına hazırlayan Abdulaziz b. İbrahim eş-Şehvan, İbn Huzeyme'nin hadisle ilgili yorumunu isabetli bulmamıştır. Bkz. İbn Huzeyme, *Tevhîd*, I, 88 (1. dipnot).

⁴³ İsmâil Hakki Bursevî ise, sûreti hakikiyi "sûreti kemaliye" olarak yorumlamıştır. Bkz. Bursevî, İsmail Hakki Bursevî, *Kitabü'n-netice*, (haz. Ali Namli, İmdat Yavaş), İnsan Yay., İstanbul, 1997, I, 358, II, 262.

⁴⁴ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, (haz. Selçuk Eraydın), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 190.

⁴⁵ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *a.g.e.*, s. 207.

⁴⁶ Yıldırım, Ahmet, *a.g.e.* s. 81.

sûretinde yarattı.” hadisinin birinci kısmıyla ilgili problem gözükmemektedir. İhtilaf “*Rahman’ın Sûreti*” rivâyetiyle ilgilidir.

İbn Arabî’nin “صورة الرحمن” rivâyetiyle ilgili tespiti hadisçilerin çoğunluğu tarafından paylaşılmıştır. İlgili rivâyetler incelendiğinde İbn Arabî’nin “*nakil ehline göre sâbit değildir*” kanaatine ortak olmayan hadisçiler de bulunmaktadır.

Bu hadisin sebab-i vürudu, yüze vurmanın yasaklanmasıyla ilgili bir olaydır. Kölesinin yüzüne vuran kişiyi Hz. Peygamber uyararak yüze vurmamasını, zira Yüce Allah’ın Hz. Adem’i de aynı surette (o kişinin suretinde) yarattığını belirtir. Sebeb-i vürudsuz olarak ve hadisin sadece “ان الله خلق آدم على صورته” kısmı alınarak yapılan rivâyet ve yorumlarda, hadisin sanki, Yüce Allah’ın Hz. Âdem’i “Kendi” suretinde yarattığı anlamı çıkarılmaktadır. Bu ise hadîsin anlamının ve söyleniş gayesinin saptırılmasına neden olmaktadır. İbn Kuteybe (276/889) *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*’te⁴⁷; İbn Fûrek (406/1015) *Müşkilü’l-Hadîs*’te⁴⁸ ve İbn Hamza el-Hüseynî (1120/1708) *el-Beyan ve’t-ta’rîf fi esbâbi vürûdi’l-hadîsi’s-şerîf*’te⁴⁹ hadîsin sebab-i vürudunu, başka bir anlama yorumlanamayacak şekilde net olarak vermektedirler.

Sonuç olarak; hadisin “*Rahman’ın Sûreti*” rivâyeti sübût açısından problemlili görünmektedir. İbn Kuteybe’nin (276/889) de zikrettiği gibi bu ifade müdrectir (hadise sonradan ilave edilmiştir).⁵⁰ İbn Arabî de bu kanaattedir; ancak o, hadisteki bu problemi keşfle gidermiştir. Nakil ehline göre sahih olmadığını belirttiği rivâyetin, keşf yoluyla tashihi onun için yeterli olmuştur.

(6) Likâ Hadisi

Fütûhât’ta,

“من احب لقاء الله أحب الله لقاءه ومن كره لقاء الله كره الله لقاءه”

⁴⁷ İbn Kuteybe, *Te’vilü muhtelifi’l-hadîs*, Kâhire, 1966, s. 219-220; *Hadis Müdâfasi*, (trc. M. Hayri Kırbaçoğlu), İstanbul, 1979, s. 290-291.

⁴⁸ İbn Fûrek, *Müşkilü’l-Hadîs*, (thk. Daniel Gimaret), Dımaşk, 2003, s. 21-30.

⁴⁹ İbn Hamza el-Hüseynî, *el-Beyan ve’t-ta’rîf fi esbâbi vürûdi’l-hadîsi’s-şerîf*, (thk. Hüseyin Abdülmecid Haşim), Kahire, 1973, s. 301-302.

⁵⁰ İbn Kuteybe, *Te’vilü muhtelifi’l-hadîs*, Kâhire, 1966, s. 219-220; *Hadis Müdâfasi*, (trc. M. Hayri Kırbaçoğlu), İstanbul, 1979, s. 290-291.

“Kim Allah Teâlâ ile karşılaşmak isterse, Allah da onunla karşılaşmayı ister. Kim de Allah Teâlâ ile görüşmek istemezse Allah da onunla görüşmek istemez.”⁵¹ hadisi yorumlanırken keşf yoluyla elde edilen bir malûmattan bahsedilir. İbn Arabî'nin sözünü ettiği hadise mana olarak benzeyen ve onun tefsiri mâhiyetinde olan rivâyet şu şekildedir.

“من استحي من لقاء الله أنسه الله وأزال خجله”

“Kim, Allah'la (c.c.) karşılaşmaktan/huzûrûna çıkmaktan hayâ ederse, Allah onu güzel bir şekilde karşılar ve onu mahcup etmez.”⁵²

İbn Arabî'nin naklettiği rivâyet, hadis olmayıp ilham ürünü olan bilgilerdendir. Nitekim, İbn Arabî bu rivâyetin kaynağını belirtmek üzere şu ifadelerle yer vermiştir:

“وأخبرنا في الكشف بالإخبار الإلهي” “Bize, *ihbâr-ı ilâhî* ile keşfen şöyle söylenmiştir.”⁵³

(7) Esmâ-i Hüsnâ

Fütûhât'ın ma'rifet makamının bilinmesi hakkındaki yüz yetmiş yedinci babında, marifete ulaşma yolları verilmekte ve marifet sonrasında ulaşılan keşfle, şüphe götürmeyen kesin bilgiye ulaşılabileceğinden bahsedilmektedir.⁵⁴ Konunun esmâ-i hüsnâ ile ilgili olan ikinci kısmında ise bu husustaki rivâyetlere değinilmektedir.

İbn Arabî, Allah'ın isimlerinin doksan dokuz olduğunu belirten rivâyetin sahih olarak nakledildiğini ifade eder. Ancak bu isimlerin neler olduğunu doğru bir kaynaktan öğrenemediğini ve bu husustaki rivâyetlerin tamamının muzdarib olup hiç birinin sahih olmadığını belirtir. Kendisinin ise bu isimleri keşfle öğrendiğini kaydeder.⁵⁵

İbn Arabî'nin dile getirdiği el-Esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetleri iki kısma ayırabiliriz. Birinci kısımda sadece Allah'ın isimlerinin yüzden bir eksik yani doksan dokuz olduğu ifade edilirken diğer kısımda bu isimlerin neler olduğu sayılmaktadır. Sadece isimlerin adedinden bahseden müellifler şunlardır: Buhârî⁵⁶, Müslim⁵⁷, Tirmizî⁵⁸ İbn Mâce⁵⁹, Nesâî⁶⁰,

⁵¹ İbn Arabî, bu rivâyetle ilgili olarak şöyle söyler: “وقد وردت أخبار كثيرة صحاح في ذلك يجب الايمان بها” *Bu konuda iman etmemizi zorunlu kılan pek çok sahih haber bulunmaktadır.* Bkz. *Fütûhât*, II, 334 (178. bab), İbn Arabî'nin ‘pek çok sahih haber’ diye bahsettiği rivâyet, şu kaynaklarda geçmektedir: Bkz. Buhârî, Rikak, 41; Müslim, Zikr, 14, 16, 17, 18; Tirmizî, Cenaiz, 67; Nesâî, Cenaiz, 10; İbn Mâce, Zühd, 31; Darimi, Rikak, 43; Ahmed, *Müsned*, II, 313, 346.

⁵² İbn Arabî, kaynağını keşfi olarak verdiği bu açıklamasına delil olarak da şu hadisi zikreder: ‘Hayâ, ancak hayır getirir.’ Bkz. *Fütûhât*, III, 223 (351. bab). a.mlf. *Kitâbu'l-ma'rife*, (thk. Sa'îd Abdulfettah), 1. bs. Pâris/Beyrut, 1993, s. 72.

⁵³ *Fütûhât*, III, 223 (351. bab).

⁵⁴ *Fütûhât*, II, 297-298 (177. bab).

⁵⁵ *Fütûhât*, II, 302 (177. bab).

⁵⁶ Buhârî, De'avat 68.

⁵⁷ Müslim, Zikr 4.

⁵⁸ Tirmizî, De'avat 82.

Ahmed⁶¹, Taberânî⁶², Beyhakî⁶³, İbn Hibbân⁶⁴, Ebû Ya‘lâ⁶⁵, Humeydî⁶⁶, Hemmam b. Münebbih.⁶⁷

Allah’ın (c.c.) isimlerini de zikreden müellifler ise şunlardır: Tirmizî⁶⁸, İbn Mâce⁶⁹, Beyhakî⁷⁰, İbn Hibbân⁷¹, Hâkim.⁷²

Rivâyetlere bakıldığı zaman Allah’ın isimlerinin doksan dokuz olduğu hususunda ihtilaf gözükmemektedir. İhtilaf, İbn Arabî’nin de işaret ettiği gibi isimlerdedir. İbn Arabî isimlerin sıralandığı rivâyetlerin muzdarib olduğunu ifade etmiştir. Allah’ın (c.c.) en güzel isimlerinin sayıldığı rivâyetlere bakıldığı zaman, râvilerden kaynaklanan problemler göze çarpmaktadır.

Hâkim en-Neysâbûrî (405/1014), esmâ-i hüsnâ’nın sıralandığı hadisi *Müstedrek*’ine almış ve hadisle ilgili bir değerlendirme yapmıştır. Hâkim, rivâyetin isimler dışında kalan kısmının Buhârî (256/870) ve Müslim (261/874) tarafından nakledildiğini, problemin isimlerle ilgili kısımda olduğunu belirtmektedir. Bunun sebebi olarak da Velîd b. Müslim’in rivâyetinde tek kalmasını ve onun dışındaki râvilerin isimlerinin sayıldığı kısmı rivâyet etmemesini göstermektedir.

Zehebî (748/1374) ise aynı hadisle ilgili olarak şunları söyler: “*Şeyhân, esmâ-i hüsnâ’nın sayıldığı kısmı Velîd b. Müslim’in teferrüdünden dolayı kitaplarına almamışlardır. Ama bu durum hadisi illetli yapmaz. Zira Velîd, Ebu’l-Yemân ve Ali b. Ayyâş’tan daha güvenilir ve hafızası itibariyle daha sağlamdır.*”⁷³

⁵⁹ İbn Mâce, Du‘a 10.

⁶⁰ Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IV, 393 (7659) .

⁶¹ Şuayb el-Arnaut, bu hadislerin kavi ve Şeyhân’ın şartlarına göre sahih olduğu bilgisini vermektedir. Bkz. Ahmed, II, 258, 267, 314, 427, 499, 503, 516.

⁶² Taberânî, *el-Evsat*, I, 296 (981).

⁶³ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 84 (11237), X, 27 (19601).

⁶⁴ İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 87 (807).

⁶⁵ Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, XI, 160 (6277).

⁶⁶ Humeydî, *Müsned*, II, 479 (1130).

⁶⁷ Hemmam b. Münebbih, *Sahîfe*, I, 36 (33).

⁶⁸ Tirmizî hadisle ilgili yaptığı değerlendirmede; isimlerin sayıldığı rivâyetlerin pek çok tarikten geldiğini ancak Ebû Hureyre’ye dayanan rivâyetlerden bu rivâyet dışında sahih başka bir rivâyet bilmediğini ifade etmiştir. Tirmizî, De‘avât 82.

⁶⁹ Elbânî, isimler hariç diğerlerinin sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Mâce, Dua 10 (dipnot).

⁷⁰ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 27 (19602).

⁷¹ İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 88 (808), el-Arnaut, ricâlinin sika olduğunu belirtmiştir. Bkz. , *Sahîh*, III, 88 (808).

⁷² Hâkim en-Neysâbûrî, Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ‘ala’s-Sahîhayn*, (thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Zehebî’nin ta’likatıyla birlikte) Dârul-Kütübî’l-İlmiyye, I-IV, 1. bs. Beyrut, 1990/1411, I, 62 (41), 63 (42).

⁷³ Hâkim, *Müstedrek*, I, 62 (41). Şuayb el-Arnaut, esmâ-i hüsnâ’nın doksan dokuz olduğunu ifade eden hadislerin Sahîh, isimlerin sayıldığı rivâyetlerin ise zayıf olduğunu belirtmektedir. Allah’ın isimlerinin sıralandığı rivâyetlerin en kuvvetlisinin Tirmizî’nin rivâyeti olduğunu, ancak onun da za‘fiyetten kurtulamadığını söylemiştir. el-Arnaut, “*Kişisel Görüşme*”, İstanbul, 7 Ağustos 2008.

İbn Arabî, esmâ-i hüsnâ ile ilgili problemi kendi sistemi içerisinde keşf yoluyla çözmeye çalışmıştır. Kendi ifadesine göre;

“وكل اسم الهي يحصل لنا من طريق الكشف”

“İlâhî isimlerin hepsini keşf yoluyla öğrendik.”⁷⁴

İlâhî isimlerin hepsini keşf yoluyla öğrenmiş ve bu isimlerle dua etmiştir. Ancak bu isimlerin neler olduğunu açıklamamıştır. Buna gerekçe olarak da zamanındaki bir kısım insanların fitneye düşme endişesini göstermektedir. Keşf yoluyla aldığı isimlerin yerine, kendisince en sahih gördüğü İbn Hazm’ın (456/1064) rivâyetini⁷⁵ eserine almakla yetinmiştir.⁷⁶

(8) Deccâl'in Öldürülmesi

Deccâl kelimesi sözlükte "*bir şeyi örtmek, yaldızlamak veya boyamak*" anlamındaki “*decl*” kökünden türemiştir.⁷⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de deccâl kelimesi bulunmamaktadır. Kıyamet alametlerinden biri olarak zikredilen deccâl’in varlığı hadislerle sabittir. Hadis kaynaklarında birçok vasıfları anlatılan deccâl, rüzgar gibi hıza sahip olmak, yağmur yağdırıp kurumuş bitkileri yeşertmek, bolluk ve kıtlık icat etmek gibi olağanüstü özellikler taşır. Kıvrıkcık saçlı ve bir gözü kör olup alnın ortasında “kâfir” yazısı bulunan deccâl, yeryüzünü dolaşacak, ancak Kudüs, Mekke ve Medîneye giremeyecektir. Önce peygamberlik, sonra ilahlık taslayacak, karşı çıkanları cehennemine koyacaktır.⁷⁸

İbn Arabî, *Fütûhât*’ında deccâl ile ilgili olarak şöyle bir rivâyetten bahseder:

“*Sahih*” “ولقد رأيته في الكشف الصحيح والمشهد الصريح ورسول الله صلى الله عليه وسلم معي وقد أمر تعالى بقتل الدجال”
bir keşf ve sarîh bir müşâhedede Hz. Peygamberle birlikteydim. Allah Teâlâ, deccalın

⁷⁴ *Fütûhât*, II, 302 (177. bab).

⁷⁵ İbn Arabî’nin İbn Hazm’a büyük bir teveccühü bulunmaktadır. İbn Hazm’a sempatisinin artmasında gençliğinde gördüğü bir rüyanın da tesiri olmalıdır. İbn Arabî’nin gördüğü bu rüyaya göre, İbn Hazm Allah Rasûlü (s.a.) ile birlikte. Hatta bu birliktelik o düzeydedir ki bir süre sonra tek kişiye dönüşürler. Sanki Ali b. Hazm Allah Râsûlü’nde yok olur. Gördüğü rüyadan çok etkilenen İbn Arabî, bunu hadis ilmine yorar ve bu ilme ağırlık vermeye başlar. Bu örnekte de görüldüğü gibi rüyalar, İbn Arabî’nin hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Allah’ın en güzel isimlerinden bahsederken İbn Hazm’la ilgili olarak şunları söyler: “*Esmâ-i hüsnâ ile ilgili rivâyetlere, hadis hafızlarından İbn Hazm kadar titizlik göstereni görmedim. Onun bize sahih tariklerden el-Esmâü’l-hüsnâ rivâyeti şu şekildedir*” der ve rivâyeti aktarır. Bkz. *Fütûhât*, II, 302-303 (177. bab).

⁷⁶ *Fütûhât*, II, 302 (177. bab).

⁷⁷ Bkz. er-Râzî, *Muhtârû’s-Sihâh*, I, 218.

⁷⁸ Deccâl ile ilgili hadisler için bkz. Buhârî, Fiten 26, 27, Edeb 97; Müslim, Fiten 100-110, 119-121; Ebû Dâvûd, Melâhim 15; İbn Mâce, Fiten 33; Ahmed, II, 149, V, 213. İslâm literatüründe hadislerden hareketle temellendirilen ve itikâdî bir mesele olarak incelen deccâl hakkında birçok farklı yorumlar yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Sarıtoprak, Zeki, “Deccâl”, *DİA*, IX, 69-72.

öldürülmesini emretti.⁷⁹ Burada İbn Arabî'nin keşf ve müşâhede yoluyla Allah'tan (c.c.) bilgi alması dillendirilmekle birlikte, bir hadis söz konusu edilmemektedir.

(9) Cennet Meyveleri

İbn Arabî'nin *Fütûhât*'ta keşif ve nakil yolunu birlikte kullanarak aktardığı bir rivâyete göre:

”ورد في الخبر الصحيح كشفاً والحسن نقلاً أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يخطب بالناس فدخل رجل فقال يا رسول الله أوقام

رجل من الحاضرين الشك مني فقال يا رسول الله ثياب أهل الجنة أخلق تخلق أم نسج تنسج فضحك الحاضرون من كلامه فكره ذلك رسول الله صلى

الله عليه وسلم منهم وقال أتضحكون أن سأل جاهلماً عالمأ يا هذا وأشار إلى السائل بل تشقق عنها ثمر الجنة“

“*Keşfen sahih, naklen hasen olan bir hadiste vârid olduğuna göre; Hz. Peygamber hutbe okuduğu sırada bir adam gelir veyâ orada bulunanlardan biri ayağa kalkarak-şek benden kaynaklanmaktadır*⁻⁸⁰: *Ey Allah'ın Elçisi, diye seslenir. 'Ey Allah'ın Rasûlü! Cennetliklerin elbiseleri yaratılan bir varlık mı? Yoksa orada dokunup işlenen bir dokuma mı', diye sorar. Mecliste bulunanlar onun bu sorusuna güler. Hz. Peygamber, onların bu davranışlarını hoş görmez ve şöyle buyurur. 'Bir câhilin âlime soru sormasına mı gülüyorsunuz? Sonra Rasûl-i Ekrem (s.a.) soru soran adama işaret ederek 'Cennet (meyveleri) yarılır da elbiseler ondan çıkar.*”⁸¹ buyurdu.

İbn Arabî naklettiği rivâyet için iki hüküm söylemiştir. Rivâyet naklen hasen mertebesinde, keşfen ise sahih derecesindedir. İbn Arabî'nin hasen olduğunu söylediği hadis, çeşitli lafızlarla tahriç edilmiştir.⁸²

B. İbâdetle İlgili Hadisler

(1) Ezan İle İkâmet Arasında Namaz

Fütûhât'ta, Sabah namazının iki rekat sünnetiyle ilgili bir başlık altında keşfen tashih edilmiş bir hadisten bahsedilmektedir. İbn Arabî, bu hadisi Akşam namazından önce iki rekat namaz kılmanın sünnet olduğunu izah ederken nakletmiştir. Bahsi geçen hadisin metni şu şekildedir.

”في الخبر المروى الذى صححه الكشف عن رسول الله صل الله عليه وسلم بين كل أذنين صلوة“

⁷⁹ *Fütûhât*, III, 497, 526.

⁸⁰ Burada da görüldüğü gibi İbn Arabî, metindeki şekk'in kendisinden kaynaklandığını belirtmiştir. Manen rivâyet bahsinde değindiğimiz gibi bu hassâsiyet onun lafzî rivâyeti esas almasının bir sonucudur.

⁸¹ *Fütûhât*, III, 434 (371. bab).

⁸² Ahmed, II, 224, III, 71; İbn Hibbân, *Sahiḥ*, XVI, 429 (7413); Tayâlisî, *Müsned*, I, 300 (2277); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 519 (1374); Bezzâr, *Müsned*, VI, 408 (2434); Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabâkâtü'l-asfiyâ*, I-X, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 4. bs. Beyrut, 1405, V, 368, 386.

“Keşfin sahih saydığı bir haber’de Rasûl-i Ekrem (s.a.): Her iki ezan (ezan ile ikâmet) arasında namaz vardır.’ buyurmuştur.”

İbn Arabî, akşam namazından önce kılınan iki rekat namazın, sabah namazının iki rekat sünneti yerinde olduğunu ve sahâbenin buna çok önem verip azimle devam ettiklerini dile getirmektedir. Ayrıca sahâbe’nin akşam ezanını işittiklerinde Hz. Peygamber gelmeden önce mescide koştuklarını ve bu iki rekat namazı kıldıklarını anlatmaktadır. Sahâbe’nin bu uygulamasıyla ilgili olarak Müslim’in (261/874) tahrir ettiği Abdulah b. Muğaffel⁸³ hadisinden de bahsetmektedir. İbn Arabî’nin Müslim’in *Sahîh*’inde yer aldığını söylediği ve delil olarak kullandığı hadis keşfen sahih olduğunu belirttiği hadis, aynı hadistir; lâkin İbn Arabî’nin naklettiği hadiste “dileyen için” kısmı bulunmamaktadır.

İbn Arabî’nin bu hadisle ilgili diğer açıklamaları şöyledir:

”وقد قال صلى الله عليه وسلم بين كل أذانين صلاة يريد الأذان والإقامة فإنها أذان بلا شك ولا يحافظ على الركعتين قبل المغرب إلا من استبرأ لدينه إلا أن تعجله الإقامة فإنه إذا كانت الإقامة فلا صلاة إلا التي أقيم لها وهي سنة متروكة مغفول عنها وما رأيت في زماننا من يحافظ عليها من الفقهاء إلا صاحبنا زين الدين يوسف بن إبراهيم الشافعي الكردي وفقه الله لذلك وفي هاتين الركعتين قبل صلاة المغرب من الأجر ما لا يعلمه إلا الله فإن الله بين كل أذان وإقامة تجل خاص واطلاع فمن ناجاه في ذلك الوقت اختص بأمر عظيم“

“Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ‘İki ezan arasında namaz vardır.’ İki ezandan kasıt ezan ve ikamet’tir. Şüphesiz ki ikâmet de ezandır.

Akşam namazından önceki iki rekat namaza ancak dinini koruyanlar devam eder. Ancak ikamet çabuk yapılırsa durum değişir. İkamet getirildiğinde hangi namaz için ikamet getirilmişse ancak o namaz kılınır.

Akşam namazından önce iki rekat namaz kılma sünneti unutulmuş ve terkedilmiş sünnetlerdendir. Zamanımızda bu sünnete devam eden fakihlerden arkadaşım Zeynü’d-dîn Yûsûf b. İbrâhim Şâfi’î el-Kürdî’den başkasını görmedim. Allah Teâlâ, sevabını kendisinden başka kimsenin bilmediği akşam namazından önce kılınan iki rekat namaza ve bunun sevabına, kendisini muvaffak kılmıştır.

Muhakkak ki Allah (c.c.) her ezanla ikamet arasında özel bir tecellî ve ittula‘ yaratmaktadır. Kim bu vakitte muvaffak olursa büyük bir nasîb kazanmış olur.”⁸⁴

⁸³ Abdullah b. Muğaffel Ebû Abdurrahmân el-Müzenî, sahâbe’denir. Rıdvan Bey’atına katılan ashâb arasındadır. Basra’ya yerleşen sahâbiler arasında yer alır. Hicrî elli yedinci yılda vefat etmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Dârü’l-Mektebeti’l-İlmiyye, I-II, 2. bs. Beyrut, 1995/1415, I, 537 (3648).

⁸⁴ *Fütûhât*, I, 492.

İbn Arabî'nin hem keşfen hem naklen sahih olduğunu belirttiği hadis Kütüb-i Sitte başta olmak üzere pek çok kaynak tarafından rivâyet edilmiştir; ancak kaynaklarda “لمن شاء” “dileyen için” ibaresiyle yer aldığı görülmektedir.⁸⁵

(2) İhramlının Kemer Kullanması

İbn Arabî'nin *Fütûhât* 'ta keşf yoluyla naklettiği ve ihramla ilgili bir rivâyet şöyledir:

“رخص رسول الله صل الله عليه وسلم في الهميان للمحرم”

“Hz. Peygamber ihramlı bir kimsenin kemer kullanmasına ruhsat vermiştir.” İbn Arabî, isnadını vererek naklettiği bu rivâyet için: “Her ne kadar ehl-i hadîse göre sahîh değilse de keşfen sahîhtir”⁸⁶ ifadesini kullanmıştır.” İbn Arabî'nin keşfen tashih ettiğini belirttiği rivâyet, kaynaklarda daha ziyade mevkûf hadis⁸⁷ olarak yer almaktadır.⁸⁸

(3) Hz. Peygamber'in Zikri

İbn Arabî'nin keşfen öğrendiği bir bilgiye göre Resûl-i Ekrem'in (s.a.) Allah'ı zikretmesiyle ilgili olarak şu hadise yer verilmiştir:

“كان يذكر الله على كل أحيانه”

“*Rasûlullâh*'ın her durumda Allah'ı andığını bildiren”⁸⁹ ve Hz. Âişe tarîkiyle rivâyet edilen hadis, çeşitli kaynaklar tarafından tahric edilmiştir.”⁹⁰

⁸⁵ Buhârî, Ezan 14, 16; Müslim, Mûsafirin 304; Ebu Davûd, Tatavvu 11. Elbânî, hadisin sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ebu Davûd, Tatavvu 11; Tirmizî, Muhammed b. 'Îsâ Ebû 'Îsâ es-Sülemî, *el-Câmi's-sahîh Sünenü't-Tirmizî*, (Elbânî'nin değerlendirmeleriyle birlikte, thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-lhyâu't-Türâsu'l-'Arabî, I-V, Beyrut, ts. Salat 22. Tirmizî, hadisin hasen sahih olduğunu ve Akşam namazından önce kılınan iki rekât namazla ilgili olarak ashâbın ihtilaf ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca ashâbdan pek çok kişiden bu hususta rivâyet bulunduğunu; Ahmed b. Hanbel ve İshak'ın bu namazı müstahab olarak gördüklerini nakletmektedir. Tirmizî, Salat 22; Nesâî, Ezan, 39, a.mlf. *es-Sünen 'ül-kübrâ*, (thk. Abdulğaffar Süleyman el-Bündârî, Seyyid Kisrevî Hasen), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-VI, Beyrut, 1991/1411, I, 156 (375), 511 (1645); İbn Mace, İkame 110, Darimî, Salat, 145; Ahmed, *Müsned*, IV, 86, V, 54, 55, 57, Şuayb el-Arnaut hadislerle ilgili olarak ta'likinde: 'İsnadı Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir' ifadesini kullanmıştır. Bkz. Ahmed, *Müsned*, IV, 86, V, 54, 55, 57. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 19 (2113) 474 (4270, 4271, 4273) 475 (4274); Taberânî, *el-Evsat*, VIII, 179 (8328); Dârekutnî, *Sünen*, I, 266 (4, 5), 144, 147; , IV, 426 (1559) 427 (1560) 428 (1561) XIII, 120 (5804), 122, 123; İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak en-Neysâbüri, *Sahîh-i İbn Huzeyme*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, A'zamî ve Elbânî'nin değerlendirmeleriyle birlikte), el-Mektebü'l-İslâmî, I-IV, Beyrut, 1970/1390, II, 267 (1287).

⁸⁶ *Fütûhât*, I, 744.

⁸⁷ Hadisin merfû bir rivâyetini sadece Taberânî'de tespit ettik. Taberânî, hadisi İbn Abbas'tan hem mevkuf hem de merfû olarak rivâyet etmiştir. Bkz. Taberânî, *el-Kebîr*, X, 327 (10806); Heysemî de hadisin râvilerinden olan Yûsuf b. Hâlid'in zayıf olduğunu belirtmiştir. Bkz. Heysemî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman, *Buğyetü'r-raid fî tahkiki Mecmai'z-zevâid ve menba'i'l-fevaid*, (thk. Abdullah Muhammed Derviş), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994/1414, III, 523 (5425).

⁸⁸ Muvatta, Libâs 433 (Muhammed b. Hasen rivâyeti); İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, III, 410 (15450, 15451, 15456, 15458); Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 69 (8968).

⁸⁹ *Fütûhât*, III, 457.

⁹⁰ Buhârî, Hayz 7, Ezân 19; Müslim, Hayz 117; Ebû Dâvud, Tahare, 9, Elbânî, hadis için 'sahîh' kaydını düşmüştür. Bkz. Ebû Dâvud, Tahare, 9; Tirmizî, hadisin garib olduğunu belirtmiştir. Bkz. Tirmizî, De'avât 9;

C. Tefsirle İlgili Hadisler

(1) Âyetlerin Tefsiri

Fütûhât’ın yirmi beşinci babında şöyle bir rivâyete yer verilir:

”وقد أجمع أصحابنا أهل الكشف على صحة خبر عن النبي صلى الله عليه وسلم إنه قال في آي القرآن " إنه ما من آية إلا ولها ظاهر

وباطن وحد ومطلع“

”*Keşf ehli ashâbımız şu hadisin sıhhati konusunda icma‘ etmişlerdir. Her âyetin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve bir matla‘ı vardır.*”⁹¹

Sûfilerin çokça kullandıkları bu rivâyet hakkında Ebû Tâlib el-Mekkî (386/996) şu yorumlarda bulunur: “*Kur‘ân’ın zâhiri Arapça bilenlere, bâtını yakîn ehline, haddi (sınırı) zâhir ehline ve matla‘ı (zirve noktası) ise eşrâftan olan ârif, muhib ve Allah’tan korkanlara mahsustur.*”⁹²

İbn Arabî’nin keşf ehlinin icma‘ı bulunduğundan bahsettiği hadis, lafız farklılıkları bulunmakla birlikte “*أُنزل القرآن على سبعة أحرف*” “*Kur‘ân yedi harf üzerine indirilmiştir.*” rivâyetinin son kısmında yer almaktadır. Ve bu rivâyetler için Şuayb el-Arnaut, isnadının hasen olduğu sonucuna⁹³, Ebû Ya‘lâ’nın *Müsned*’inin tahkik ve tahririni yapan Hüseyin Selîm Esed ise isnadının sahih olduğu kanaatine varmıştır.⁹⁴

Hadisin, “*Her âyetin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve bir matla‘ı vardır*” kısmı olmaksızın, “*أُنزل القرآن على سبعة أحرف*” “*Kur‘ân yedi harf üzerine indirilmiştir.*” şeklindeki rivâyeti, Buhârî başta olmak üzere pek çok kimse tarafından rivâyet edilmiştir.⁹⁵

İbn Mâce, Tahare 11, Elbânî, hadisin sahih olduğu notunu düşmüştür. Bkz. İbn Mâce, Tahare 11; Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah, *Muvatta‘u l-İmam Mâlik*, (Muhammed b. Hasen rivâyeti), (thk. Takiyyü’-d-dîn en-Nedvî), Dâru’l-Kalem, I-III, Dımaşk, 1992/1413, I, 265; Ahmed, VI, 70, 153, el-Arnaut, isnadının sahih olduğunu bildirmiştir. Bkz. Ahmed, VI, 153, 278; Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, VIII, 355 (4937), *Müsned*’in tahkikini yapan Hüseyin Selim Esed, hadisin isnadının sahih olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, VIII, 355 (4937); İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 80 (801), el-Arnaut, isnadının Müslim’in şartına göre kavî olduğunu ifade etmiştir. Bkz. İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 80 (801); İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 104 (207); İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 86 (806); Beyhakî, *es-Sünenü l-kübrâ*, I, 90 (429); Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme Ebû Ca‘fer, *Şerhu me‘âni l-âsâr*, (thk. Muhammed Zührî en-Neccâr), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-IV, 1. bs. Beyrut, 1399, I, 91 (554).

⁹¹ *Fütûhât*, I, 187 (25. bab), *Fütûhât*, thk. bsk. II, 258, III, 187.

⁹² Ebû Talib Mekkî, *Kütü l-kulûb*, I, 107 (Mısır 1961). Söz konusu hadis ile ilgili olarak Bkz. Karapınar, Fikret, “Rivâyetlerde İşârî Yorum”, *Hadis Tedkikleri Dergisi*, c. 5, s. 2, İstanbul, 2007, s. 95; Selvi, Dilaver, “Her Ayetin Bir Zahirî Bir Bâtını Vardır ” Hadisindeki Zahir Ve Batın Kavramları Üzerine Değerlendirmeler, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 11 Sayı 2, , 2011 ss. 7 41.

⁹³ Bkz. İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 276 (75).

⁹⁴ Bkz. Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, IX, 80 (5149), 278 (5403); Bezzâr, *Müsned*, V, 441 (2081).

⁹⁵ Bkz. Buhârî, *Fedâilü l-Kur‘ân* 5; Ebû Dâvud, *Vitr* 22; Tirmizî, *Kırâât* 9, Tirmizî, hadis için “hasen sahih”, notunu düşmüştür; Nesâî, *İftitah* 37; Ahmed, II, 300, 440, V, 16, 114, 391; Taberânî, *el-Kebîr*, III, 167 (3019); Bezzâr, *Müsned*, I, 425 (300)

İbn Arabî'ye göre ehl-i keşfin icma'ı bulunan rivâyet, bir bütün olarak yukarıda nakledilen kaynaklarda yer almakla birlikte, “*Kur’ân, yedi harf üzerine indirildi*” hadisi kadar gerek senedi gerekse metni itibariyle şöhret bulmamıştır.

(2) Furkân

İbn Arabî, Furkân’la ilgili olarak şöyle söyler:

“فإنّ عندنا من طريق الكشف إن الفرقان حصل عند رسول الله صلى الله عليه وسلم قرآناً مجملاً غير مفصل الآيات والسور”

“*Keşf yoluyla aldığımız bilgiye göre Furkân, Resûlullah katında âyetleri ve sûreleri açıklanmamış, mücmel olarak Kur’ân’dır.*”⁹⁶

İbn Arabî’nin aktardığı bilgi, hadis değildir, Furkân kelimesiyle ilgili keşf yoluyla elde edilmiş bir açıklamadır.⁹⁷

(3) Sâd Sûresi

Fütûhât’ta İbn Arabî’nin keşf yoluyla elde ettiği bilgiye göre Sâd Sûresi ile ilgili bir rivâyet şu şekildedir:

“سورة ص منبع الانوار”

“*Sad Sûresi, nurların kaynağıdır.*”⁹⁸ Hadis kaynaklarında böyle bir hadis tespit edemedik.

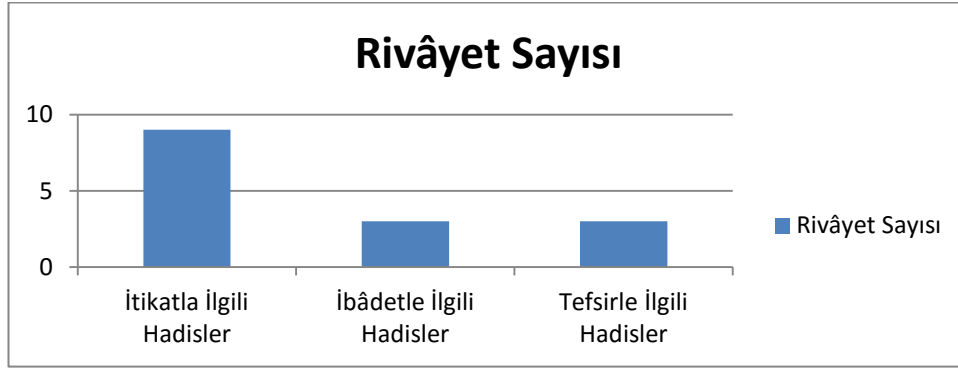
İbn Arabî’nin keşf yoluyla naklettiği rivâyetleri tablo ve grafikte göstererek değerlendirelim.

Kullanılan Yöntem	Hadis Sayısı
Keşf	15
Konulara Göre Rivâyetlerin Dağılımı	Rivâyet Sayısı
İtikatla İlgili Hadisler	9
İbâdetle İlgili Hadisler	3
Tefsirle İlgili Hadisler	3

⁹⁶ *Fütûhât*, I, 83.

⁹⁷ *Fütûhât*, I, 83.

⁹⁸ *Fütûhât*, I, 465 (69. bab).

Keşf yoluyla nakledilen hadislerin sayısı toplam 15 tane dir.

İbn Arabî'nin bu yöntemi en çok uyguladığı konu itikatla ilgilidir. 9 hadis. Bu rivâyetlerin çoğunluğun Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarıyla ilgili olduğu görülmektedir.

İbâdetlerle ilgili hadislerle tefsirle ilgili hadislerin sayısının eşit olduğu görülmektedir. 3'er hadis.

III. SONUÇ

Tasavvuf tarihinde keşf ve benzeri özel yöntemlerle hadis rivâyeti İbn Arabî'den önce bilinmekle birlikte bu kadar yaygın ve sistematik değildir.

Hadis rivâyetinde keşfin kullanılması İbn Arabî'nin bilgi anlayışı ile ilgilidir. Ona göre nakil yöntemleriyle elde edilen bilgi zan ifade eder. Keşfi bilgi ise zandan uzak olup kesinlik arz eder. Zahiri yani araçlarla elde edilen bilgi hata ihtimalinden uzak değilken, ledünnî bilgi doğrudan Allah'tan olması nedeniyle her türlü şüpheden uzaktır.

Tasavvufta keşf ve benzeri yöntemler bilgiyi elde etme vasıtaları olarak kabul edilmektedir. Ancak hadis metodolojisi açısından bu yöntemler kullanılarak bilgi elde edilemez. Hadis usûlünce belirlenmiş prensipler dışında hadis nakletmek veya hadislerdeki ihtilafları bu yolla gidermek hadis ilminin belirlediği kriterlerin dışına çıkmaktır. Ayrıca epistemolojik açıdan keşf ve benzeri subjektif yollarla elde edilen bilginin doğruluğunun tespiti hadis usûlünün objektif kriterleri açısından mümkün değildir.

İbn Arabî'ye göre keşf yoluyla Peygamber'le (s.a) irtibat kurmak ve O'ndan hadis almak mümkün görülse de muhaddisler açısından böyle bir durum kabul edilemez. Hadis

alimleri prensip olarak keşf yoluyla hadis rivâyetine karşı çıkmışlardır. Muhaddislerin usûlü haricindeki metotlar kişilere has olup bunların hadis ilmi açısından bir bağlayıcılığı yoktur.

İbn Arabî, bütün rivâyetlerin durumunu keşfen öğrendiğini iddia etmemekte; rivâyetin durumu hakkında naklen ya da keşfen bilgisi yoksa bunu açıkça belirtmektedir. Mükerrerlerle birlikte beş binin üzerinde hadis bulunduran *Fütûhât*'ta İbn Arabî'nin keşf yöntemiyle aldığı hadis sayısı 32'i geçmemektedir. Araştırmamızda *Fütûhât*'ta nakledilen rivayetlerden 15'ini inceledik. Görüldüğü gibi İbn Arabî hakkındaki genel kabulün aksine onun keşf yoluyla naklettiği hadis sayısı çok azdır.

Fütûhât'ta keşf yoluyla nakledilen hadislerin genel karakterine bakıldığı zaman bunların çoğunluğunun muteber hadis kaynaklarında yer aldığı görülmektedir. Rivâyetlerin çok azı hariç diğerlerinin hadis kaynaklarında çeşitli tariklerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca keşf yoluyla nakledilen bazı rivâyetlerin hadis olmayıp hadisin şerhi sadedindeki bilgilerden oluştuğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Abd b. Humejd, b. Nasr Ebû Muhammed (249/863), *el-Müntehab min müsnedi Abd b. Humejd*, (thk. Subhî Bedrî es-Sâmerrâî, Mahmûd Muhammed es-Saîdî), Mektebetü's-Sünne, I, Kahire, 1988/1408.

Abdurrezzak el-Kâşânî (730/1330), *Istılâhâtu's-sûfiyye*, (thk. Muhammed Kemâl İbrahim Cafer), el-Hey'etü'l-Mısriyye, Mısır, 1981.

Abdülkadir b. Bedran ed-Dımaşkî, *el-Medhal ila mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafa ed-Dûmî Abdülkadir Bedran, İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, Dımaşk, 1919.

Abdülmün'im el-Hıfnî, *el-Mevsû'atü's-sûfiyye*, Mektebetu Medbûli, 5. bs. Kahire, 2006.

Abdurrezzak Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî (211/826), *Musannefü Abdürrezzak*, (thk. Habîburrahman el-A'zamî), 2. bs., el-Mektebü'l-İslâmî, I-XI, Beyrut, 1403.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed (1162/1749), *Keşfü'l-hafa ve müzlü'l-ilbas amme's-tehara mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, (haz. Ahmed el-Kalâş), 6. bs., Müessesetür-Risâle, I-II, Beyrut, 1996/1416.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî (241/855), *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (Şu'ayb el-Aranavut'un Ta'likiyle birlikte), Müessesetü Kurtuba, I-VI, Kâhire, ts.

_____, *el-Müsned*, (haz. Ahmed Muhammed Şâkir) (I-VIII), (IX-XX), Dâru'l-Hadîs, I-XX, Kâhire 1995/1416.

Ahmed b. Mübarek, *el-İbrîz min kelâmi seyyidî Abdilazîz*, Beyrut, ts.

Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, (trc. Mütercim Asım Efendi), Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firûzâbâdî, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1304.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (1014/1606), *el-Masnu' fî ma'rifeti'l-hadisi'l-mevdu*, (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 4. bs., Kahire, 1984.

_____, *el-Masnu' fî ma'rifeti'l-hadisi'l-mevzu'*, (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Şam, 1969/1389.

Avcı, Seyit, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'de İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı*, Ensar Yay., Konya, 2005/1426.

_____, *Sufilerin Hadis Anlayışı Bursevî Örneği*, Ensâr Yayıncılık, Konya, 2004.

_____, “Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl 2004/4, sy. 4, s. 161-193.

Aydınlı, Abdullah, *Hadiste Tespit Yöntemi*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.

_____, “Hadislerin Değerlendirilmesi”, *Diyanet Dini, İlmi, Edebi Üç Aylık Dergi*, Nisan Mayıs Haziran 1985/ Cilt XXI, Sy: 2.

Ayhan, Mehmet, *Muhyiddîn İbn Arabî ve Hadis Rivâyeti*, Hâcegân Akademi Yay. İstanbul, 2012.

_____, “Fütûhât-ı Mekkiyye'de Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31. Sayısı, 2011, s. 85-108.

Azîmabâdî, Ebu't-Tayyib Şemsü'l-Hak, *Avnu'l-ma'bûd şerhu süneni Ebû Dâvûd*, (İşraf Sıdkî Muhammed Cemîl el-Attâr), Dâru'l-Fıkr, I-XIV, Beyrut, 1995/1415.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), Mektebetü Dâri'l-Bâz, I-X, Mekke, 1994/1414.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *el-Câmiu's-sahîh*, I-VIII, İstanbul, 1981.

_____, *Cilâü'l-ayneyn bi-tahrîci rivayati'l-Buhari fî cüz'i raf'il-yedeyn*, (haz. Ebû Muhammed Bedrüddinşah Raşidi Sindi), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, Beyrut, 1989/1409.

_____, *Kitâbü raf'il-yedeyn fî's-salât*, (haz. Bediuddin Raşidi,) Daru İbn Hazm, Beyrut, 1996/1416.

Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVII, Ankara, 1988.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., İstanbul, 1997.

Bursevî, İsmail Hakkı (1137/1725), *Hadîs-i Erba'în Tercemesi*, (nşr. Halil İbrahim), Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1317.

_____, *Kitâbü'n-netice*, (haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş), İnsan Yay., İstanbul, 1997.

_____, *Huccetu'llâhi'l-bâliğa (Reşahât kenarında)*, İstanbul, 1291.

Ceyhan, Semih, “Modern Çağda Tahayyül Gücünün Yeniden Keşfi: İbnü'l-Arabî'de Hayalin Ontolojik ve Epistemolojik Gerçekliği”, *Modern Çağ ve İbn Arabî Sempozyumu*, 23-25 Mayıs, İstanbul, 2008.

Claude Addas, *Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, (trc. Atila Ataman), Gelenek Yay., İstanbul, 2004.

Cürcânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rifat*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

Deylemî, Ebû Şuca' Şîruye b.Şehredâr b. Şîruye (509/1115), *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, (haz. Fevvâz Ahmed, Muhammed el-Mu'tasım billah el-Bağdâdî), Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, I-V, Beyrut, 1987/1407.

Ebû Dâvud Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud el-Basrî, *Müsnedü Ebû Dâvud et-Tayâlisî*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (275/888), *Sünenü Ebî Dâvud*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), (Ta'lik Kemâl Yûsûf el-Hût, Elbânî'nin hadislerle ilgili değerlendirmeleriyle birlikte), I-IV, Dâru'l-Fikr, bsy. ts.

Ebü'l-Ala Afifi, *Tasavvuf: İslamda Manevi Devrim*, (trc. H. İbrahim Kaçar, Murat Sülün), Risale Yay., İstanbul, 1996.

Ebû Yâ'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî (307/919), *Müsnedü Ebû Ya'la el-Mevsilî*, (thk. Hüseyin Selim Esed), I-XIII, Dârül-Me'mûn Li't-Turâs, Beyrut, 1984/1404.

Enver Fevaid Ebû Hazzam, *Mu'cemü'l-mustalahati's-sûfiyye*, (haz. George Mitri Abdülmesih), Mektebetu Lübnan, ts.

Erdoğan, Naim, *Fütûhat-ı Mekkiyye'den Altın Sahifeler*, (trc. Naim Erdoğan, haz. Abdurrahman Pamuk), Pamuk Yay., İstanbul, ts.

Eşref Ali Tânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, (haz. H. Zaferullah Davudi, Ahmed Yıldırım), Umran Yay., İstanbul, 1995.

et-Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame el-Ezdî et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Seyyid Cadelhak, Muhammed Zühri en-Neccâr, Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire 1968.

Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakub (817/1415), *el-Kâmûsu'l-muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.

Hâkim en-Neysâbûrî, Muhammed b. Abdillâh (405/1014), *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*, (thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Zehebî'nin *Telhîs'iyle* birlikte) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1990/1411.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed, *Nevadirü'l-usul fî ma'rifeti ehâdisi'r-Rasûl*, (thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih, es-Seyyid el-Cemîlî), Daru'l-Beyân li't-Türâs, I-II, Kâhire 1988/ 1408.

_____, *Kitâbu hatmi'l-evliyâ*, (thk. Osman Yahya), Beyrut, 1965.

Hatib el-Bağdâdî, *Kitâbu iktidâi'l-ilmî'l-amel*, (thk. Nasiruddîn Elbânî), Kuvveyt, 1405.

_____, *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, (thk. M. Saîd Hatiboğlu), Ankara 1991, s. 107-111).

Hemmam b. Münebbih, es-San'ânî, *Sahîfetü Hemmam b. Münebbih*, (thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1987/1407.

Heyet, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yay., İstanbul, 2006.

Heyet, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1998.

Heysemî Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman (807/1405), *Buğyetü'r-raid fî tahkiki Mecmai'z-zevaid ve menba'i'l-fevaid*, (thk. Abdullah Muhammed Derviş), Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1994/1414.

Humeydî, Abdullah b. Zübeyr (219/814), *el-Müsned*, (thk. Habiburrahman el-A'zamî), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1988.

İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Dâru Sâdır, I-IV, Beyrut, ts.

_____, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, (thk. Osman Yahya), I-XIV, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır, 1985/1405.

_____, *Kitâbu istilâhâti's-sûfiyye (Resâilu İbn Arabî içinde)* Dâru Sâdır, Beyrut, 1997.

_____, *Kitâbu'l-vesâyâ (Resâilu İbn Arabî içinde)*.

_____, *Kitâbu'l-celâle (Resâilu İbn Arabî içinde)*

_____, *Kitâbu'l-'alâm (Resâilu İbn Arabî içinde)*.

_____, *Fusûsü'l-hikem ve't-ta'likâti aleyha*, (haz. Ebü'l-A'la Afifî), Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1980/1400.

_____, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, şerh. Ahmed Avni Konuk), Dergah Yayınları, I-IV, İstanbul, 1987

_____, *el-Hayalu alemi'l-berzah ve'l-misal; er-Ru'yâ ve'l-mübeşşirât*, (haz. Mahmûd Mahmûd el-Ğurâb) Matbaatu Nadr, bsy.1993/1414.

_____, *Kitâbu hatmi'l-velâyê 'Ankâu muğrib fî marifeti hatmi'l-evliyâi ve şemsi'l-mağrib*, (thk. Kâsım Muhammed Abbas), Dârü'l-Medâ, Beyrut, 2004.

_____, *el-Vesâyâ*, Dârûl-Cîl, Beyrut, 1988/1408.

_____, *er-Risâletü'l-vücûdiyye fî ma'nâ kavlihî sallallâhu aleyhi ve sellem men arafe nefseh fekad arafe Rabbeh*, Mektebetü'l-Kâhire, Mısır ts.

İbn Arrak, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. Ali Kinânî; *Tenzihü's-Şeriatil-Merfua Ani'l-Ahbari's-Şeniati'l-Mevzua*, (thk. Abdülvehhab Abdüllatif, Abdullah Muhammed es-Sıddik), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1981/1401.

İbn Ebi'd-Dünya, Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kuraşî (281/894), *el-Vera'*, (thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hamd el-Mahmûd), Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, 1988/1408.

_____, *Kitâbu'l-evliyâ*, (thk. Muhammed Said b. Besyûnî Zağlul), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1993/1413.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (235/849), *el-Musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, (thk. Kemal Yûsuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüşd, I-VII, Riyad, 1409.

İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Heytemi, (974/1567), *el-Fetava'l-hadisiyye*, 3. bs., Mektebetü Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire, 1989.

İbn Hibban, et-Temîmî el-Büstî (354/965), *Sahîh*, (thk. Şuayb el-Arnaut), Müessesetür-Risâle, I-XVIII, Beyrut, 1993/1414.

İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak en-Neysâbü'rî (311/923), *Kitâbu't-Tevhîd ve isbâtu sıfât'r-Rabb azze ve celle*, (thk. Abdulaziz b. İbrahim eş-Şehvan), Mektebetü'r-Raşid, I-II, 5. bs., Riyad, 1994.

_____, *Sahîh-i İbn Huzeyme*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, A'zamî ve Elbânî'nin değerlendirmeleriyle birlikte), el-Mektebü'l-İslâmî, I-IV, Beyrut, 1970/1390.

İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Mektebetü'l-Meârif, I-XIV, Beyrut, ts.

İbnu'l-Kayyım, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebûbekir, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd*, (thk. Şuayb el-Arnaut, Abdulkadir el-Arnaut), I-V, Beyrut, 1986/1407.

İbnü'l-Hâcc, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal*, Dâru'l-Hadis, bsy. 1981.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab*, Dâru Sâdır, I-XV, Beyrut, ts Kanık, Mahmut, *Harflerin İlmi*, Bursa, 2000.

İzmirli İsmail Hakkı-Şeyh Safvet, *Ahlak ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, (Tenkitli Neşir, İbrahim Hatiboğlu), İstanbul, 2001.

Karadaş, Cafer, “İbnü'l-Arabî”, *DİA*, XX, 519.

Karapınar, Fikret, *Muhaddis Sûflerin Hadis Usûlü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri (H. IV.-V/M. X.-XI. Asır)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, SÜSBE.), Konya, 2006.

_____, “Rivâyetlerde İşarî Yorum”, *Hadis Tedkikleri Dergisi*, c. 5, s. 2, İstanbul, 2007.

Keşmîrî, Muhammed Enver, *Feyzü'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, I-IV, Kâhire 1938.

Kırbaçoğlu, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Fecr Yay., Ankara 1993.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, (thk. Mahmûd b. Şerif, Abdülhalim Mahmûd), I-II, Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire, 1972.

Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî, *Fîhi Mâ Fih*, (trc. Ahmed Avni Konuk, haz. Dr. Selçuk Eraydın), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Muhammed Fuad Abdülbakî, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-âyâti'l-Kur'âni'l-Hakîm*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1982.

Mübârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed, *Tuhvetü'l-ahvezî bi Şerhi Camii't-Tirmizî el-Mukaddime*, I-II, Beyrut, 1990.

Nesâî (303/915), Ahmed b. Şuayb Ebû Abdirrahman, *el-Müctebâ mine's-Sünen*, (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Elbânî'nin değerlendirmeleriyle birlikte), Mektebetü'l-Matbû 'âtu'l-İslâmiyye, I-VIII, 2. bs., Haleb, 1986/1406.

_____, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Abdulğaffar Süleyman el-Bündârî, Seyyid Kisrevî Hasen), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VI, Beyrut, 1991/1411.

Râğıb el-İsfahanî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğıb el-İsfahanî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, (haz. Muhammed Ahmed Halefallah), Mektebetü'l-Enclo'l-Mısrıyye, Kahire, 1970.

Reşid Rıza, Menâr, Mısır, 1354.

Serrâc, Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'*, (thk. Abdülhalim Mahmûd, Tâhâ Abdülbakî Surûr), Kâhire, 1960.

Saklan, Bilâl, *Hadis İlimleri Açısından Muhaddis-Sûfler ve Sûfî-Muhaddisler (H. IV. /M. X. Asır)*, Beyaz Kitabevi Yay., Konya, 1997.

_____, *Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, SÜSBE.), Konya, 1989.

Sehâvi, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-Makasidü'l-hasene fi beyânu kesirin mine'l-Ehâdisi'l-müştehire ale'l-elsine*, (thk. Abdullah Muhammed es-Siddik), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006/1427.

Selvi, Dilaver, *Kur'ân ve Tasavvuf Tefsirlerin Tasavvufa Bakışı*, Şule Yay., İstanbul, 1997.

_____, “Her Ayetin Bir Zahirî Bir Bâtını Vardır ” Hadisindeki Zahir Ve Batın Kavramları Üzerine Değerlendirmeler, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, CİLT 11 SAYI 2, , 2011 ss. 7 41

Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemü's-süfi el-hikme fi hududi'l-kelime*, Dâru Nedre, Beyrut, 1981/1401.

_____, *İbn Arabî ve mevlidu lugatin cedide*, el-Müessesetü'l-Câmiyye, Beyrut, 1991.

Şevkânî, *İrşadü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min ilmi'l-usul*, I-II, Dâru'l-Kitâbu'l-Arabi, Dimaşk, 1419/1999.

_____, *Katru'l-velî 'alâ Hadîsi'l-velî*, (thk. Seyyid Yûsuf Ahmed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001/1422.

Şuayb el-Arnaut, “*Kişisel Görüşme*”, İstanbul, 7 Ağustos 2008.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmî (360/971), *el-Mu'cemü'l-kebir*, (thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefi), Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, I-XX, 2. bs., Beyrut, 1983/1404.

_____, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, (thk. Tarık b. Ivezullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî), Daru'l-Haremeyn, I-X, Kâhire, 1415.

_____, *el-Mu'cemü's-sağîr*, (thk. Mahmûd Şekûr, Mahmûd el-Hac Emrîr), el-Mektebü'l-İslâmî, I-II, Beyrut, 1985/1405.

_____, *el-Ehâdisü't-tvâl*, (thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Silefi), Matbaatu'l-Ümme, 2. bs., Bağdad, 1983/1404.

_____, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, (thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Silefi), Müessesetü'r-Risâle, I-IV, 1. bs. Beyrut, 1984/1405

Taylan, Necip, “Bilgi”, *DİA*, VI, 158.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991.

William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, (trc. Turan Koç), İnsan Yay., İstanbul, 1997.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Akâidü İbni’l-Arabî”, *DİA*, II, 216-217.

Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* , TDV Yay., Ankara, 2000.